

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1998 metai

Vilnius 1999

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1998

VILNIUS 1999

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1998

VILNIUS 1999

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija

**Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA**

**Redakcinės komisijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius**

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342
ISBN 9986-34-038-1

VITALIJA ILGEVIČIŪTĖ

LENKIJOS LIETUVIŲ KULTŪRINĖS VEIKLOS 1956–1997 METŲ BRUOŽAI

Nedidelė lietuvių bendruomenė gyvena kaimyninėje Lenkijoje. Dėl Lenkijos panaudotos karinės jėgos į jos valstybės sudėtį pateko etninės Lietuvos žemės (pietinė Sūduvos dalis). 1919–1920 m. Lietuvai teko atkakliai kovoti su Lenkija dėl lietuvių etninių žemių vientisumo Lietuvos valstybėje. Dalis lietuvių žemių buvo Lenkijos okupuotos. Daugiausia tai pasienio ir paribio žemės, kuriose lietuviai gyvena kompaktiškai ir yra autochtonai.

Apžvelgdami Lenkijoje gyvenančių lietuvių teritorinį išsidėstymą, pastebime, kad, be kompaktiškų lietuvių bendruomenių, Punsko, iš dalies Seinų krašte, kitur jie gyvena pasklidę tarp etninės lenkų daugumos. Tačiau didžiuosiuose Lenkijos miestuose irgi yra lietuvių. Didesni jų centrai veikia Varšuvoje, Vroclave, Suvalkuose, Slupske, Gdanske, Ščecine. Pastaruoju metu formuojasi jų centras Poznanėje (čia veikia Lituanistikos fakultetas, dėsto lietuviai dėstytojai, todėl tikėtina, kad ateityje gali atsirasti savotiškas lietuvių kultūros židinys). Vakarinėje Lenkijos dalyje lietuviai apsigyveno po Antrojo pasaulinio karo. Lietuvišką bendruomenę čia sudarė 1944–1946 ir 1956–1957 m. repatriantai iš Lietuvos. Pirmosios repatriacijos metu išvyko daugiau žmonių, kadangi nereikėjo įrodyti esant Lenkijos piliečiu. Lietuviai užsirašydavo lenkais ir nesunkiai atsidurdavo Lenkijoje. Antroji repatriacija buvo apsunkinta reikalavimu įrodyti Lenkijos pilietybę. Toks reikalavimas sumažino galimybes išvykti į Lenkiją. Šiuose miestuose įsikūrė ir Lietuvos pabėgėliai, kurie traukėsi į Vakarus, tačiau fronto linijos buvo atkirsti ir priversti likti sovietų kontroliuojamose teritorijose. Minėtų centrų lietuvių bendruomenes vėliau papildė ir kai kurie Lenkijos lietuviai tremtiniai, sugrįžę į Lenkiją. Žinoma, jie pasiskelbė esą lenkai. Dar viena gyventojų kategorija, įsikūrusi šiuose miestuose ir apylinkėse, tai Punsko–Seinų krašto žmonės (daugiausia lietuvių jaunimas), kurie studijavo tų miestų aukštosiose mokyklose arba atvyko dirbti ir liko visam laikui. Beveik jokios lietuvių koncentracijos nėra pietų Lenkijoje.

Straipsnyje keliamas tikslas – apibūdinti lietuvių Lenkijoje organizacijų 1956–1997 m. susikūrimą, struktūrą bei veiklą, panagrinėti Lenkijos valstybės politiką tautinių mažumų (taigi ir lietuvių) atžvilgiu, apžvelgti Lenkijoje leidžiamą lietuvišką

spaudą, panagrinėti kultūrinio gyvenimo bruožus, jo vaidmenį išlaikant lietuviškumą, atskleisti kai kuriuos (fragmentiškus) kultūrinius ryšius su Lietuva. Lenkijos lietuvių bendruomenės istorija bent kiek išsamiau dar netyrinėta.

Be abejo, kultūrinio gyvenimo organizavimui bene lemiamą reikšmę turėjo Lenkijos jungtinės darbininkų partijos (toliau – LJDП) politika tautinių mažumų atžvilgiu. Nuo 6-ojo dešimtmečio vidurio lietuviams, taip pat kitoms tautinėms mažumoms atsivėrė šiek tiek tokios galimybės steigti pradžios (vėliau vidurines) mokyklas gimtąja kalba, kurti draugijas, leisti spaudą. Organizacinę darbą palengvino ta aplinkybė, kad lietuviai gyveno kompaktiškai (susitelkę etninėse žemėse Punsko–Seinų krašte). Reikia pasakyti, kad šis kraštas nuo seno turėjo galias kultūrinės veiklos tradicijas. Tarpukariu čia veikė daug vietos draugijų, ansamblių, buvo leidžiami lietuviški leidiniai. Pokario Lenkijoje šias tradicijas buvo neįmanoma išlaikyti. Politinis režimas varžė ir savaip veikė tautinių bendrijų gyvenimą Lenkijoje. Čia gyvenančių lietuvių kultūrinį gyvenimą žadino negausi, tačiau sava inteligentija. Būtent ji būrė lietuvių organizacijas, saviveiklos kolektyvus, organizavo kultūrinius renginius, atliko leidybinį darbą.

Pasirinktasis tyrimo laikotarpis ilgas, istoriniais-politiniais pokyčiais nevienalytis ir net prieštaringas. 1956 m. – svarbių pokyčių Lenkijos politiniame gyvenime riba, turėjusi tiesioginį poveikį tautinėms mažumoms. Atsižvelgiant į politines aplinkybes, sąlygiškai galima išskirti tris laikotarpius, turėjusius įtakos Lenkijos lietuvių gyvenimui.

1. 1956–1980 metai. Nedalomos LJDП valdymo ir stabilaus komunistinio režimo metai. Kokybiškai naujo istorinio laikotarpio pradžia – 1956 m. SSKP XX suvažiavimas, sąlygojęs trumpalaikį destalinizacijos procesą. Lenkijoje tais pačiais metais į valdžią sugrįžo W. Gomułka (1949 m. už „nacionalinius nukrypimus“ pašalintas iš kompartijos, bet, kilus neramumams šalyje, krizei partijos viduje, vėl išrinktas partijos pirmuoju sekretoriumi). LJDП pradėjo kiek liberalizuoti gyvenimą: suteikta daugiau laisvės spaudai ir inteligentijai, teisių aukštosioms mokykloms, netgi pritarta individualių ūkių kaime kūrimui, stengtasi pagerinti darbininkų padėtį, vykdyti kai kurie kiti „fasadiniai“ politiniai pertvarkymai. Liberalizacijos procesas palietė ir tautines mažumas, tarp jų ir lietuvius. Įsteigtos kelios lietuviškos mokyklos, 1956 m. Punske atidaryti lietuvių kultūros namai, lietuviškas licėjus, įsteigta valdžios finansuojama, savaime suprantama, ir kontroliuojama Lietuvių visuomeninė kultūrinė draugija (toliau – LVKD), pasirodė lietuviška spauda.

2. 1980–1988 metai. Lenkijoje susikūrė antikomunistinis judėjimas „Solidarumas“. Jo pasirodymą tautinių mažumų atstovai dėl akcentuojamų katalikiškųjų ir lenkų tautinių vertybių sutiko su nepasitikėjimu. Vėliau situacija pasikeitė, nes „Solidarumas“ atkreipė dėmesį į tautinių mažumų problematiką, jo lyderiai užmezgė ryšius su tautinių mažumų atstovais. Opozicinio judėjimo paskatinti, tautinių mažumų veikėjai ne kartą bandė įkurti nuo vyriausybės nepriklausomas organizacijas, draugijas, leidyklas, tačiau bandymai jas įregistruoti buvo nesėkmingi.

Šiuo laikotarpiu tautinių mažumų visuomeninis, kultūrinis, religinis gyvenimas buvo suaktyvėjęs.

3. 1989–1997 metai. Prasidėjo sunkus kelias demokratinės valstybės link. Šiuo laikotarpiu keitėsi politika tautinių mažumų atžvilgiu, joms skirta gerokai daugiau dėmesio. 1989 m. įkurta Tautinių ir etninių mažumų komisija ėmėsi nagrinėti praktines problemas. Komisija teikė pasiūlymus ir kūrė įstatymų projektus, susijusius su mažumų teisėmis, bendradarbiavo su valstybinėmis institucijomis sprendžiant švietimo, radijo ir televizijos laidų mažumoms klausimus. Lenkijos sutarčių su kaimyninėmis valstybėmis (Lietuva, Ukraina, Baltarusija) pasirašymas turėjo nemažą poveikį tautinių mažumų padėčiai Lenkijoje.

Priėmus 1989 m. draugijų įstatymą, vietos lietuviai siekė juo pasinaudoti. Įsteigtos kelios naujos draugijos, leidykla, pradėta leisti daugiau lietuviškų leidinių. Tačiau veiklą labai varžė finansinės problemos, nes trūko lėšų, reikalingų platesnei ir turiningesnei tautinių mažumų veiklai.

Rašant straipsnį, buvo naudotasi Lietuvos ir Lenkijos archyvų medžiaga. Kaip žinia, sovietmečiu ryšius su tautiečiais Lenkijoje kontroliavo Lietuvos draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugija ir Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetas, vėliau reorganizuotas į „Tėviškės“ draugiją (pirmosios archyvas saugomas Lietuvos visuomenės organizacijų archyve (toliau – LVOA), f. 17629, antrosios – Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA), f. K-3). Šių archyvų medžiaga – ataskaitos, susirašinėjimas su Lenkijos lietuviais, jų prašymai, pranešimai apie savo veiklą, lietuviškų mokyklų darbą padėjo atskleisti ryšius su Lietuva, požiūrį į procesus Lenkijoje bei Lietuvoje. Lenkijos lietuvių visuomeninės kultūrinės draugijos vadovai palaikė ryšius ir su LKP veikėjais Antanu Sniečkumi, Justu Paleckiu. LVOA saugomą A. Sniečkaus (f. 16895) ir J. Paleckio (f. 17541) fondų medžiagą sudaro įvairūs prašymai, kvietimai, pranešimai. Tai daugiau fragmentinė medžiaga, papildanti kitus šaltinius.

Kultūrinę lietuvių veiklą nagrinėjamoju laikotarpiu tyrinėti, LVKD, leidžiamos spaudos reikšmę, ryšius su Lietuva atskleisti padeda kitų archyvų fondai. Tai Vroclavo lietuvių archyvas (neseniai perduotas į LII rankraštyną iš Vilniaus pedagoginio universiteto bibliotekos) ir LVKD archyvas Seinuose. Minėtų archyvų dokumentai (LVKD suvažiavimų medžiaga, planai, ataskaitos, pranešimai, informaciniai biuleteniai, gausi korespondencija) atspindi vienintelės nagrinėjamoju laikotarpiu oficialios lietuvių draugijos bei jos skyrių (Vroclavo, Slupsko, Ščecino, Suvalkų ir kt.) veiklą, jų tarpusavio ryšius bei ryšius su Lietuva.

Lietuvių kultūrinei veiklai tyrinėti vertingas šaltinis yra Lenkijos lietuvių periodinė („Aušra“) ir neperiodinė („Varsnos“, „Vingis“, „Vroclavo lietuvis“, „Susitikimai“) spauda. Žinoma, spauda, ypač „Aušra“, „Vroclavo lietuvis“ atspindėjo oficialųjį Lenkijos lietuvių gyvenimą, todėl publikacijų teiginiai, įskaitant faktografinę medžiagą (kaip ir kitų šaltinių), vertintini kritiškai. Joje iškreipiami politiniai ir pernelyg perdedami ekonominiai Lenkijos ir Lietuvos pasiekimai, gana vienpusiškai

nušviečiamas kultūrinis gyvenimas. Šių leidinių turinį kontroliavo Vidaus reikalų ministerijos struktūros. Kiti leidiniai daugiau dėmesio skyrė lietuvių tautiškumo klausimams, buvo lyg ir neoficiali atsvara „Aušrai“. Neatsitiktinai „Varsnų“ leidyba greitai buvo sustabdyta, o „Susitikimai“ pasirodydavo nereguliariai, mažu tiražu.

Lenkijos kultūrine veikla domėjosi Lenkijos tyrinėtojai. Punsko krašto, kur kompaktiškai gyvena lietuviai, istorija, kultūrinis XIX–XX a. I pusės gyvenimas, etnografinės krašto ypatybės ir kultūrinė 6–9-ojo dešimtmečio veikla atsispindi leidinyje „Kultura wsi Puńskieje“. Tai to paties pavadinimo konferencijai skirta medžiaga, pasirodžiusi 1987 metais. Kultūriniam lietuvių gyvenimo klausimams skirtas ir W. Pojawio straipsnis¹. Jame apžvelgiamas lietuvių kultūrinis gyvenimas per dešimtmetį, daugiausia dėmesio skiriama LVKD. Fragmentiškai apie kultūrinį lietuvių gyvenimą rašė ir A. Sławas². Iš sovietinės istoriografijos pozicijų kai kurie minėti ir kiti klausimai nagrinėjami M. Pożarsko darbe³. Jame autorius apibūdino LVKD veiklą, lietuviškų mokyklų ir jose besimokančių mokinių situaciją, aptarė leidžiamus lietuviškus leidinius. Pagrindinis M. Pożarsko šaltinis – negausi pačių Lenkijos lietuvių spauda.

Punske veikianti lietuviška leidykla taip pat pradėjo leisti leidinius apie Suvalkų krašto lietuvių veiklą. Čia gyvenančių lietuvių praeitis, ekonominės ir kultūrinės veiklos klausimai, švietimo reikalai apibūdinami leidiniuose „Iš Suvalkų krašto praeities ir dabarties“ bei „Litwini w Polsce“.

Informacijos apie Lenkijos lietuvius ir jų veiklą aptinkama spaudoje. Sovietiniu laikotarpiu Lietuvos spauda („Tiesa“, „Tarybiniu keliu“, „Gimtasis kraštas“, „Jaunimo gretos“ ir kt.) užfiksavo kai kuriuos svarbesnius kultūrinius Lenkijos lietuvių renginius. Jų autoriai vien palankiai kalba apie Lenkijos Liaudies Respubliką, kurioje neva sudarytos sąlygos aktyviam lietuvių kultūriniam visuomeniniam gyvenimui.

Atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, spaudoje⁴ pagausėjo publikacijų apie lietuvius, gyvenančius kitose valstybėse. Straipsniuose apie lietuvius Lenkijoje dažniausiai nagrinėjamos bendros problemos (politiniai, visuomeniniai reikalai, teisinė padėtis). Lenkijos spaudoje pasitaiko daugiau informacinio pobūdžio straipsnių, kuriuose kalbama apie Lenkijos tautinių mažumų problematiką. Lietuvių išeivijos spaudoje („Tėviškės žiburiuose“, „Europos lietuvyje“, „Drauge“, „Pasaulio lietuvyje“) nemažai dėmesio skirta Lenkijos lietuviams. Tuose straipsniuose dažnai jaučiama simpatija ar palankumas Lenkijos lietuviams, aprašomi įspūdžiai iš susitikimų su jais, pasakojama apie kultūrinius renginius.

¹ W. P o j a w i s, Działalność kulturalna litwinów w Polsce Ludowej, *Rocznik Białostocki*, 1965, t. 5, p. 329–335.

² A. S ł a w, Litwini w Scjnach, *Nowe Drogi*, 1959, Nr. 1, p. 163–172.

³ M. P o ż a r s k a s, *Tarybų Lietuvos ir Liaudies Lenkijos santykiai*, Vilnius, 1973.

⁴ Turima omenyje „Vorutos“, „Atgimimo“, „Lietuvos aido“, „Dienos“ publikacijas.

Lietuvių organizacijų susikūrimas bei struktūra

Lenkijoje tautinėms mažumoms buvo leista kultūrinį gyvenimą organizuoti tik 6-ojo dešimtmečio pradžioje. Iki tol Lenkijos politikoje vyravo nuostata, kad Lenkija – vienatautė valstybė, kurioje nėra tautinių bendrųjų problemos. Tačiau 6-ojo dešimtmečio pradžioje tautinės mažumos tarsi buvo „atrastos“. Reikia pabrėžti, kad Lenkijos valstybinė politika tautinių mažumų atžvilgiu nebuvo vienoda. Vienoms jų (rusų, žydų) buvo suteiktos platesnės veiklos sąlygos, jų padėtis, palyginti su kitų, buvo palankesnė; kitų (slovakų, lietuvių, baltarusių, graikų) visuomeninis gyvenimas labiau suvaržytas; dar kitų mažumų (vokiečių, ukrainiečių, čigonų) atžvilgiu valdžios politika buvo tiesiog represinė, teisės smarkiai ribojamos. 1952 m. balandžio mėnesį LJD P CK politinis biuras apsvarstė etninę problematiką⁵. Šis faktas svarbus tuo, kad aukščiausioji politinė valdžia faktiškai pripažino tautinių mažumų egzistavimą Lenkijoje. Pagaliau buvo leista tautinėms mažumoms turėti mokyklas gimtąja kalba, įkurti draugijas, leisti spaudą, aišku, valdžios kontroliuojamą. Galima sakyti, kad Lenkijoje tautinių mažumų veiklos galimybės iki 1988 m. buvo identiškos, t. y. visos jos turėjo po vieną organizaciją (visuomeninės kultūrinės draugijos), leido po vieną spaudos leidinį (pvz., baltarusių „Niva“, žydų „Folks-Sztytme“, lietuvių „Aušra“, vokiečių „Arbeiterstimme“ ir kt.), mažumų veikla iš esmės merdėjo, kiek ji buvo nukreipta į gimtosios kalbos, kultūros išsaugojimą.

Lietuviai draugiją įkūrė 1957 m. kovo mėnesį. Jos įkūrėjai J. Degutis, J. Grigutis, Juozas Jakimavičius, Viktoras Jankauskas, Antanas Judickas, Juozas Maksimavičius, Bronius Mickevičius, Antanas Moliušis, Jonas Stoskeliūnas, Jonas Šliaužys, Juozas Vaina, Vincas Valinčius⁶. Ši draugija veikia ir dabar. 1992 m. ji pakeitė pavadinimą į Lenkijos lietuvių draugiją (toliau bus vartojami sutrumpinimai: LVKD – kalbant apie jos veiklą iki 1992 m., LLD – po reorganizavimo). LVKD struktūra buvo panaši į visų valdžios sankcionuotų organizacijų standartą: suvažiavimas, centro valdyba, vyriausioji revizijos komisija, mažiausias organizacinis vienetas ratelis (dabar vadinamas skyriumi), kuris steigiamas ten, kur yra ne mažiau kaip 5 nariai⁷. Draugija numatė tokius savo darbo tikslus: 1) stiprinti „broliškus“ ryšius tarp lietuvių ir lenkų; 2) supažindinti lietuvių visuomenę su „pažangia“ lenkų tautos kultūra ir lenkų visuomenę su „pažangia“ lietuvių tautos kultūra; 3) ugdyti lietuvių kultūrą „tautine forma ir socialistinę turiniu“; 4) remti lietuvių visuomeninę-kultūrinę veiklą; 5) puoselėti lietuvių kalbą bei tautosaką; 6) globoti lietuvių kultūros paminklus; 7) populiarinti žinias apie SSSR, ypač apie Sovietų Lietuvą⁸. Akivaizdu, kad draugija

⁵ K. P u d l o, *Ludność grup etnicznych w Polsce 1944–1989*, Warszawa, 1992, p. 13.

⁶ LVKD pirmininko pranešimas iškilmingame posėdyje 1982 05 23, *Lietuvos istorijos instituto Rankraščių skyrius* (toliau – LII RS), f. 30, b. 19, l. 48–49.

⁷ Statut litewskiego towarzystwa społeczno-kulturalnego, LII RS, f. 30, b. 16, l. 72, 73.

⁸ *Ten pat*, l. 72.

įsijungė į Lenkijos kompartijos ideologinių uždavinių vykdymą, tačiau tam tikrą dėmesį skyrė ir lietuvių daugiausia fasadinei kultūrai bei kalbai.

1989 m. priėmus draugijų įstatymą (jame sakoma, kad 15 steigėjų, parengusių draugijos statutą, gali įkurti draugiją, kurios veiklą registruoja vietos teismas), atsirado galimybės kurti naujas draugijas. Juo pasinaudodami, lietuviai atkūrė kelias lietuviškas organizacijas. Bene svarbiausia iš jų – Lietuvių šv. Kazimiero draugija. Tokia organizacija veikė Lenkijos okupuotoje Lietuvoje dar tarpukariu. Ji turėjo tikslą auklėti ir globoti jaunimą, rūpinosi jo švietimo, dorovės, sveikatos, kitais socialiniais reikalais. Draugija steigė mokyklas, skaityklas, organizavo paskaitas, pokalbius, kitus kultūrinius renginius. Lenkų valdžia draugiją uždarė 1937 metais⁹. Susiklosčius palankesnėms sąlygoms, Lenkijos lietuviai nutarė atkurti draugiją. Jos atkūrimo idėja kilo 1990 m., kai buvo pradėta galvoti apie kultūros centro įkūrimą Seinuose, kai reikėjo organizacinio vieneto, besirūpinančio jo statyba. Seinų, Suvalkų, Dusnyčios ir kitų kaimų atstovų susirinkime buvo išrinktas organizacinis komitetas, vadovaujamas Algirdo Skripkos¹⁰. Kitų metų pabaigoje įvyko pirmasis atkuriamasis draugijos suvažiavimas, kuriame dalyvavo 61 atstovas. Jame buvo nutarta plėsti draugijos gretas, surasti ir įtraukti į veiklą Lenkijoje gyvenančius lietuvius, taip pat globoti saviveiklą, remti lietuvių jaunimą, rūpintis kultūros paminklais, populiarinti lietuviškas religines knygas, pagerbti prieškarinės draugijos narius. Taigi galima daryti išvadą, kad atkurtoji Lietuvių šv. Kazimiero draugija stengėsi perimti ir tęsti prieškarinės organizacijos tradicijas, dirbti tose pačiose veiklos srityse. Pirmajame draugijos suvažiavime buvo nutarta, kad jai vadovaus aukščiausioji valdyba, konfliktus spręs draugiškas teismas, veiklą kontroliuos revizijos komisija. Mažiausias struktūrinis vienetas – skyrius. Nesunku pastebėti, kad draugijos tikslai daug kur sutapo su LVKD tikslais.

Dalis Lenkijos lietuvių jaunimo susibūrė į 1994 m. įsikūrusią Lenkijos lietuvių jaunimo sąjungą (toliau – LLJS). Jos veiklą sudarė tautiškumo stiprinimas, lietuvių kultūros, saviveiklos populiarinimas, jaunimo reikalų atstovavimas. Skirtingai nuo Lenkijos lietuvių draugijos, jaunimo organizacijoje skyriai steigiami ten, kur veikloje dalyvauja ne mažiau kaip 10 lietuvių (pabrėžiama, kad nariais gali būti tik lietuviai). Sąjungos pradžia galima išvelgti LVKD, kai 9-ojo dešimtmečio pradžioje buvo įkurta jaunimo reikalų komisija. LLJS struktūra analogiška minėtoms draugijoms.

1992 m. pabaigoje atsirado dar viena lietuvių organizacija – Lenkijos lietuvių bendruomenė (toliau – LLB)¹¹, kuri tarsi suvienijo minėtas organizacijas. LLB

⁹ B. M a k a u s k a s, *Vilnijos lietuviai 1920–1939*, Vilnius, 1991, p. 102.

¹⁰ S. B i r g e l i s, *Ką veikia Lietuvių šv. Kazimiero draugijos organizacinis komitetas?*, *Aušra*, 1992, Nr. 23, p. 12.

¹¹ Įkurta Lenkijos lietuvių bendruomenė, *Aušra*, 1992, Nr. 23, p. 6.

struktūra: taryba, krašto valdyba, kontrolės komisija, garbės teismas. Kaip skelbia įstatai, svarbiausias LLB tikslas – telkti lietuvius, gyvenančius Lenkijoje, tautiniam savitumui išlaikyti bei lietuvių kultūrai ugdyti ir reprezentuoti. Šios organizacijos vadovybę sudaro Lenkijos lietuvių elitas inteligentija.

Vėliausiai įsikūrė Lenkijos lietuvių etninės kultūros draugija (toliau – LLEKD), 1997 m. lapkričio 16 d.¹² Draugijos struktūra nesiskiria nuo kitų draugijų sandaros. LLEKD vadovauja žinoma Punsko–Seinų krašto lietuvių kultūros veikėja Aldona Vaicekauskienė. Pagrindinis draugijos uždavinys – gaivinti, puoselėti ir propaguoti etninę lietuvių kultūrą.

Lyginant visų minėtų lietuviškų organizacijų paplitimą, įsikūrimo aplinkybes ir veiklos arealą, galima teigti, kad daugiausia jos vienija Punsko–Seinų krašto lietuvius, nors įstatuose akcentuojama apie visoje Lenkijoje gyvenančių lietuvių subūrimą.

Organizacijų veikla

Kaip minėta, pirmoji lietuviška draugija Lenkijoje buvo įkurta 1957 metais. Jos veikla buvo finansuojama iš Lenkijos valstybės biudžeto. Siekdama įgyvendinti numatytus tikslus, draugijos vadovybė pradėjo steigti kultūros ir meno centrus (klubus, bibliotekas, skaityklas). Jau 7-ajame dešimtmetyje draugija turėjo keliolika nuosavų bibliotekų. Savo skyriams, esantiems Vroclave, Slupske, Ščecine ir kitur, dažnai nusiųsdavo iš Lietuvos gaunamų knygų ir periodinės spaudos. LVKD prisidėjo prie lietuviškų saviveiklos ansamblių organizavimo, teikė jiems materialinę paramą (nupirkdavo tautinius drabužius, instrumentus, įgarsinimo aparatūrą ir pan.). Kartu su Punsko lietuvių kultūros namais draugija rengė ansamblių sąskrydžius. Pirmasis įvyko 1959 m. ant Klevų (Seinų vls.) piliakalnio. Tokie sąskrydžiai tapo tradiciniais ir buvo rengiami Klevuose, Burbiškėse ir kt. Draugija globojo lietuviškas mokyklas ir teikė joms paramą (rūpinosi, kad mokyklų bibliotekos gautų knygų iš Lietuvos, kad mokiniai apsilankytų Lietuvoje, materialiai parėmė Punsko licėjaus bendrabučio statybą, rengė mokiniams konkursus, pvz., šachmatų, istorijos ir geografijos, dailiojo žodžio). Draugijos veiklą kultūrinėje srityje neva rėmė Lietuvių draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis bei „Tėviškės“ draugijos. Iš tiesų jos dažnai siuntė atitinkamo pobūdžio lietuviškų knygų, spaudos, susirašinėjo su LVKD vadovais ir aktyviais nariais, turėdamos tikslą ideologiškai veikti ir kontroliuoti pastarųjų veiklą.

Lenkijoje yra nemažai lietuvių kultūros paminklų. Jų priežiūra, apsauga ėmė rūpintis 1978 m. įkurta LVKD komisija, vadovaujama Romo Vitkausko. Komisijos

¹² Įsteigta Lenkijos lietuvių etninės kultūros draugija, *Aušra*, 1997, Nr. 21, p. 3.

nariai registravo, stengėsi aprašyti ir tvarkyti visoje Lenkijoje esančius lietuvių architektūros, meno, archeologijos, etnografijos paminklus, nusipelnusių lietuvių kultūrai žmonių kapus. Reikšmingiausias atliktas darbas buvo S. Dariaus ir S. Girėno paminklo Pščelnike restauravimas (finansinę paramą suteikė Vakaruose gyvenantys lietuviai). Šiuo paminklu pradėta rūpintis dar 1953 metais. Vroclave gyvenantis kunigas Alfredas Rūkšta dėjo daug pastangų gauti komunistinės Lenkijos valdžios leidimą naujam užrašui ant paminklo pritvirtinti¹³.

Draugijos įstatai numatė visuotinius narių susirinkimus. Jie būdavo šaukiami vieną kartą per mėnesį ir vyko lietuvių kalba, o tai neabejotinai buvo svarbu lietuvių palaikyti. Visuotiniuose narių susirinkimuose buvo svarstomi visuomeninės-organizacinės ir kultūrinės veiklos klausimai. Pirmiausia buvo aptariami ratelių ir skyrių reikalai: daromos atskaitos, renkamas nario mokestis, formuojama valdyba, išrenkami atstovai į LVKD suvažiavimus. Pagrindinis kultūrinės dalies renginys – paskaita, muzikos klausymas, knygų bei periodinės spaudos lietuvių kalba skaitymas, saviveiklos kolektyvų koncertai, minėjimai, susitikimai su svečiais ir kt.

Pagrindinė draugijos ratelių ir skyrių veiklos forma buvo visuotiniai narių susirinkimai. Draugijos organizuojami kultūriniai renginiai būrė lietuvius, stiprino jų etninį solidarumą, kažkiek pristabdė jų nutautėjimo procesą. Ši nuolatinė grėsmė vertė ieškoti naujų veiklos formų bei tobulinti senas. Taip atsirado kelių ratelių bendri renginiai, išvykos, įsikūrė nauji klubai.

Draugijos gyvybingumas, darbo sėkmė visų pirma priklausė nuo narių skaičiaus. Jis kasmet didėjo. 1959 m. draugija turėjo apie 500 narių¹⁴ (M. Požarskas ir A. Nevulis nurodo 680), 1964 m. – apie 1300¹⁵ (W. Pojawis nurodo apie 1127), 1979 m. – 1756¹⁶, 1994 m. – 2556¹⁷. Nustatyti tikslų narių skaičių sunku, nes įvairių šaltinių duomenys gana skirtingi. Negalima atmesti galimybės, kad LVKD pranešimuose, siųstuose į Lietuvą, skaičius kiek padidintas. Galima teigti, kad sparčiau narių gretos didėjo pirmaisiais draugijos gyvavimo metais. Į jos veiklą įsitraukė apie dešimtadalį Lenkijoje gyvenančių lietuvių. Nedidelį organizuotų lietuvių skaičių galima aiškinti tuo, kad dauguma lietuvių buvo žemdirbiai, kurie nebuvo visuomeniškai aktyvūs, be to, nemažos dalies miestuose gyvenančių lietuvių LVKD veikla nedomino.

¹³ Odpis do Prezydium Wojewódskiej Rady Narodowej Wydział Gospodarki komunalnej w Szczecinie, *LII RS*, f. 30, b. 1, l. 1.

¹⁴ Susirašinėjimas su LLR organizacijomis ir piliečiais kultūrinio bendradarbiavimo klausimais, *Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas* (toliau – *LVOA*), f. 17629, ap. 1, b. 31, l. 97.

¹⁵ *Ten pat*, l. 154.

¹⁶ Centro valdybos ataskaita apie LVKD darbą, *LII RS*, f. 30, b. 16, l. 82.

¹⁷ *Lenkai Lietuvoje, lietuviai Lenkijoje*, Vilnius–Varšuva, 1995, p. 57.

Įvairūs šaltiniai nurodo skirtingą ratelių ir skyrių skaičių. 1962 m. nurodoma, kad veikė 40¹⁸, 1965 m. – 42¹⁹ arba 44²⁰, 1979 m. – 46²¹, 1996 m. – 48²². Taigi paskutiniaus tyrinėjamo laikotarpio metais draugija turėjo 48 ratelius ir skyrius, jie apėmė visoje Lenkijoje gyvenančius lietuvius. Praktiškai neįmanoma nustatyti, kiek ratelių egzistavo formaliai ir nieko nenuveikė.

LVKD veikia jau 40 metų, todėl nenuostabu, kad kai kada veikla suaktyvėdavo, o kartais susilpnėdavo. Tokiems poslinkiams įtakos turėjo Lenkijos politinio, visuomeninio gyvenimo, taip pat draugijos veiklos pokyčiai. Per visą gyvavimo laiką jai vadovavo 8 pirmininkai: J. Maksimavičius (1957–1958), J. Savickas (1958–1959), A. Skripka (1959–1972), J. S. Paransevičius (1972–1980, 1988–1990), R. Vitkauskas (1980–1985), J. Bliūdžius (1985–1988), P. Maksimavičius (1990–1997)²³. Ilgiausiai dirbo A. Skripka ir J. S. Paransevičius. Nuo vadovų iniciatyvos, sumanumo labai priklausė draugijos aktyvumas. LLD veikla tokiu prieštaringu laikotarpiu vertintina nevienareikšmiškai. Oficialiai draugijos vadovybė reiškė nuomonę, artimą LLR vadovybei. Nereikia tuo stebėtis, nes draugija negalėjo būti nepriklausoma, kai jos veiklą finansavo, o kartu ir politiškai kontroliavo Lenkijos valdžia. Kalbant apie draugijos reikšmę kultūriniam lietuvių gyvenimui, reikia pripažinti, kad LVKD buvo svarbus veiksnys, vienijęs kultūrinį Lenkijos lietuvių gyvenimą. Pabrėžtina, kad tai buvo vienintelė oficiali lietuvių draugija, į kurią susibūrė Lenkijos lietuviai, nepaisant jų socialinės, kultūrinės ir kt. orientacijos. Visi vėliau įkurtų lietuviškų organizacijų vadovai yra priklausę LVKD. Taigi ši draugija iš esmės vienintelė atstovavo ir galima teigti reprezentavo lietuviškumą Lenkijoje.

Įkuriant Lietuvių šv. Kazimiero draugiją daug nuveikė A. Skripka, V. Grigutis, V. Vilkelis, V. Liškauskas. Draugija daugiausia organizavo lietuvių religinius renginius, tautinių švenčių paminėjimus, įsteigė bažnytinius chorus Seinuose ir Žagariuose, kasmet paminėdavo bažnytines šventes (šv. Kalėdos, Trys Karaliai, Velykos), stengėsi paveikti lietuvių jaunimą (parėmė Seinų bažnytinį chorą, Seinų, Krasnavo, Krasnagrūdės mokykliniams ansambliams nupirko tautinius drabužius), globojo Seinų kultūros centro statybą, kartu su LLD rengė tautinių švenčių minėjimus (pvz., Vasario 16-osios), surengė vysk. A. Baranausko minėjimą. Abi draugijos rūpinosi lietuviškos mokyklos Seinuose įkūrimu, kultūros paminklais (prižiūrėjo,

¹⁸ A. N e v u l i s, Lietuvių visuomeninės kultūrinės draugijos (LVKD) istorija, *Iš Suvalkų krašto praeities ir dabarties*, Punkskas, 1995, p. 67.

¹⁹ S. K r a k a u s k a s, LVKD 15-čio kronika, *Aušra*. 1973, Nr. 3, p. 2.

²⁰ Apie LVKD darbą 1962–1965 m., *LII RS*, f. 30, b. 2, l. 165.

²¹ Centro Valdybos ataskaita apie LVKD darbą, *LII RS*, f. 30, b. 16, l. 82.

²² *Wyznania religijne, Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 1993–1996*. Warszawa, 1997, p. 199.

²³ LVKD–LLD, *Aušra*, 1997, Nr. 12, p. 22.

tvarė Seinų ir Berznyko kapinėse palaidotų Lietuvos karių kapus). Šios draugijos dirbo kartu, tuo labiau kad jas siejo tie patys nariai. Gali kilti klausimas, ar reikėjo kurti naują draugiją, jei veiklos sritys panašios, dirba tie patys nariai? Manau, kad tai daryti reikėjo dėl kelių aspektų: Šv. Kazimiero draugija veiklą išplėtė Seinų valsčiuje, kur LLD pozicijos buvo silpnesnės. Dėl to lietuviška veikla Seinų apskrityje įgavo tvirtesnę pagrindą. Be to, Šv. Kazimiero draugija pradėjo labiau rūpintis lietuvių religiniais klausimais, kurie LLD nebuvo prioritetiniai. Religinė veikla pritraukė naujus narius, kurie lietuviškoje veikloje dar nedalyvavo.

Šiuo metu Lietuvių Šv. Kazimiero draugija vienija apie 500 narių, kurie susibūrę į 13 (kitur minima 14) skyrių (12 Seinų valsčiuje ir vienas Suvalkuose)²⁴. Palyginimui galima nurodyti, kad prieškarinė Šv. Kazimiero draugija Suvalkų apskrityje turėjo 29 skyrius. Sugretinus Šv. Kazimiero draugijos narių skaičių su LLD, pastebima, kad abiejų draugijų tinklas apima dažnai tas pačias vietas, tačiau LLD narių daugėjo sparčiau negu Šv. Kazimiero draugijos. Tačiau neturime pamiršti, kad pastarosios organizacijos veiklos sąlygos sudėtingesnės (menkas finansavimas, veikia labiau sulenkėjusiuose kaimuose).

Lenkijos lietuvių jaunimo reikalais rūpinosi LLJS. Joje susibūrė aktyvesni lietuvių jaunimo atstovai R. Burdinaitė, K. Nevulis, D. Nevulis, R. Paransevičiūtė, K. Senda, I. Gasperavičiūtė ir kt. Tačiau ši organizacija nėra aktyvi, be to, veikia tik nuo 1994 metų. Kai ką, matyt, galima paašškinti patirties vadovauti nevyriausybinei organizacijai stoka bei lėšų trūkumu. Vienas svarbiausių veiklos momentų – užmegzti ryšiai su Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos vadovybe, pradėta bendrauti su kitų Lenkijos tautinių mažumų jaunimo organizacijomis. Iš svarbesnių renginių minėtinas dalyvavimas LLJS 1998 m. pradžioje surengtame Lenkijos tautinių mažumų jaunimo forume. Jame, be lietuvių, buvo baltarusiai, ukrainiečiai, vokiečiai, rusai, žydai. Kadangi tai pirmasis toks renginys, jame daugiausia vietos skirta kiekvienos iš minėtų tautinių mažumų jaunimo reikalams apžvelgti, viešai skelbti, savo veiklai pristatyti.

Nors LLJS kelia uždavinį įkurti savo skyrius visoje Lenkijoje, tačiau iki šiol dar nėra įkurta nė vieno skyriaus, narių tėra taip pat mažai – tik 30²⁵.

Veikianti LLB stengiasi atstovauti ir reprezentuoti Lenkijos lietuvius, jų organizacijas ir įstaigas, rūpintis kultūriniu, politiniu, ūkiniu gyvenimu. Žinoma, reikėjo užmegzti ryšius su Lenkijos ir Lietuvos valdžios institucijomis, pagal galimybes palaikyti ryšius su kitų šalių lietuvių bendruomenėmis, platinant informaciją apie Lenkijos lietuvius. Aktualūs lietuviams klausimai buvo svarstomi LLB tarybos posėdžiuose, kuriuose dalyvaudavo lietuviškų draugijų, mokyklų, ansamblių, „Aušros“ redakcijos atstovai. Bendruomenės vadovai ne kartą dalyvavo susitikimuose,

²⁴ Šv. Kazimiero draugijos veiklos ataskaita, *Aušra*, 1997, Nr. 2, p. 8.

²⁵ *Wyznania religijne, Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 1993–1996*, Warszawa, 1997, p. 200.

pasitarimuose su Lenkijos ir Lietuvos institucijų, atsakingų už tautinių mažumų reikalus, pareigūnais. Aišku, buvo susiduriama su biurokratizmu, daugeliu netesėtų pažadų, tačiau bene svarbiausia, kad dėmesys buvo atkreipiamas į Lenkijos lietuvių poreikius.

Žvelgiant iš šalies galima pasakyti, kad LLB vadovybę sudaro kultūrinis Lenkijos lietuvių elitas.

LLB neturi fiksuoto narių skaičiaus. Jos įstatuose pasakyta, kad ji jungia visus Lenkijoje gyvenančius lietuvius.

Vėliausiai įsikūrė LLEKD. Ji numatė puoselėti ir propaguoti lietuvių etninę kultūrą, kompleksiška rinki, saugoti, tirti lituanistikos medžiagą, gaivinti lietuvių papročius ir šventes, bendradarbiauti su panašaus pobūdžio organizacijomis. Draugijos darbo formos ir būdai panašūs į kitų lietuvių draugijų darbo formas: tai paskaitų, švenčių, vakaronių organizavimas, leidybinis darbas, pagalba etnografiniams ansambliams ir privatiems asmenims, tiriantiems etninę kultūrą. Draugija turi veiklos perspektyvų, juolab kad pradžia jau padaryta (išleisti rinkiniai „Punsko–Seinų krašto vestuvinės dainos“, „Punsko ir Seinų krašto vestuviniai papročiai“).

Visos Lenkijoje veikiančios lietuvių organizacijos susiduria su finansinėmis problemomis, įvairių valstybinių institucijų trukdymais. Todėl daug kas padaroma tam reikalui atsidėjusių žmonių pastangomis. Į draugijų veiklą įtraukta nemažai žmonių (kai kurie iš jų yra net kelių organizacijų nariai), nelieka nuošalyje jaunimas. Veikiančios organizacijos rūpinasi lietuvių kultūra, švietimu, sielovada, ūkiniais lietuvių reikalais.

Lenkijos lietuvių spauda

Spauda tautinės mažumos gyvenime atlieka reikšmingą vaidmenį. Lenkijoje jai tenka nelengvas uždavinys – lietuvių palaikymas tarp kitataučių. Tarpukariu lietuvių tautinė mažuma turėjo gana įvairią ir gausią spaudą. Populiarūs buvo „Nepriklausoma Lietuva“, „Vilniaus garsas“, „Aušra“, „Vilniaus aidas“, „Vilniaus rytoj“, „Jaunimo draugas“ ir kt.²⁶ Juose buvo reiškiami ir ginami Lenkijos okupuotoje Lietuvoje gyvenančių lietuvių interesai, propaguojama okupuotos Lietuvos dalies prijungimo prie Lietuvos Respublikos idėja. Lietuvių leidžiami lenkų kalba laikraščiai „Głos Litwy“, „Nasza ziemia“ ir kt. buvo skirti lietuviams palankia kryptimi veikti lenkų opinią. Dėl tokių nuostatų laikraščiai dažnai buvo konfiskuojami, net uždaromi. Leidėjų atkaklumu jų vietą užimdavo kiti. Nagrinėjamoju laikotarpiu lietuvių spauda buvo ribojama, kontroliuojama, ji net nepajėgė tęsti tarpukario lietuvių spaudos tradicijų. Spaudą galima suskirstyti į dvi grupes. Praktiškai tai vienos ideologinės pakraipos periodinis leidinys „Aušra“ su priedais ir neperiodiniai leidiniai: „Varsnos“, „Vingis“, „Vroclavo lietuvis“, „Susitikimai“.

²⁶ B. M a k a u s k a s, min. veik., p. 172–174, 179–182; B. M a c k o n i s, Vilniaus lietuvių periodinė spauda, *Lietuvos žurnalistų sąjungos metraštis*, 1940, t. 3, p. 25–36.

Lenkijos lietuvių spauda gimtąja kalba pasirodė 1960 m. rugsėjį, nors iki tol netrūko bandymų išleisti leidinį lietuvių kalba. 1960 m. pradėta leisti „Aušra“ ėjo nereguliariai, po vieną, du numerius per metus. 1960–1972 m. teišėjo 18 numerių. Pirmieji redaktoriai buvo Zigmąs Stoberskis (redagavo iki 17 numerio) ir Kazimieras Švainauskas²⁷. Jie palaikė glaudžius ryšius su Lietuvos draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugija, kuri teikė pagalbą leidžiant „Aušrą“ (atsiuntė rašomąją mašinėle, nuolat siuntė medžiagą publikacijoms, kvietė redaktorius tobulintis Lietuvoje).

Tuometinėje „Aušroje“ daug vietos buvo skirta LJDP politikai, kalbama apie lietuvių vietą „kuriant socializmą Lenkijoje“, aukštinaami ekonominiai Lenkijos LR ir Lietuvos SSR pasiekimai. Greta šių publikacijų buvo rašoma apie kultūrinę Lenkijos lietuvių gyvenimą, savojo krašto žinomų žmonių darbus, ryšius su Lietuvos SSR. Be abejo, „Aušra“, būdama LVKD organas, atstovavo oficialiam draugijos vadovų požiūriui, artimam LJDP požiūriui. Jos leidybą finansavo ir kontroliavo Vidaus reikalų ministerija.

1972 m. uždarius Varšuvoje leidžiamą „Varsnas“, kaip kompensacija „Aušra“ pradėta leisti vieną kartą per ketvirtį. 1973–1989 m. laikraštis reguliariai pasiekė skaitytojus kaip ketvirtinis leidinys. Kiek pakito laikraščio pobūdis. Sumažėjo politiniams klausimams skirtų straipsnių, pagausėjo straipsnių, skirtų švietimo reikalams, krašto istorijai, etnografijai, Lenkijos lietuvių žinomų žmonių gyvenimui. Beveik kiekvienas svarbesnis lietuvių kultūrinis renginys rado atgarsį skyreliuose „Kronika“, „LVKD gretose“. Atsiranda nauja rubrika – publikacijos apie lietuvių kultūros paminklų apsaugą Lenkijoje. Nepamiršti liko ir jaunieji skaitytojai. Jiems skirtos pasakos, įdomūs atsitikimai, jaunųjų literatų kūryba spausdinama skiltyje, pavadintoje „Aušrelė“. Nuo 9-ojo dešimtmečio pradžios į „Aušrą“ daugiau rašo autoriai iš Lietuvos. Žurnalo pateiktoje anketoje skaitytojams įdomiausios temos buvo: Lietuvos praeitis, Lenkijos lietuvių gyvenamųjų vietų praeitis, meno saviveiklos kronika, žinomi Lenkijos lietuvių žmonės²⁸.

1992 m. „Aušrai“ tapus dvisavaitiniu leidiniu, dėmesys buvo skiriamas lietuvių padėčiai Lenkijoje nušviesti, Lietuvos ir Lenkijos santykiams apibūdinti, remiama nepriklausoma Lietuvos valstybė. Neišnyko iš laikraščio ir kultūrinio gyvenimo apžvalga, straipsniai krašto istorijos ir etnografijos tematika.

„Aušra“ turi priedus: „Aušrelė“ (jauniesiems skaitytojams), „Dėmesio“ (apie mokinių gyvenimą), „Suvalkietis“ (LLD Suvalkų skyriaus informacinis leidinukas).

Kalbant apie „Aušros“ reikšmę Lenkijos lietuvių gyvenimui, reikia pasakyti, kad nepaisant to, jog ji buvo vienintelis oficialus leidinys, rašęs LJDP ideologijos dvasia, vis dėlto prisidėjo prie lietuviškumo palaikymo.

²⁷ LVKD pirmininko pranešimas iškilmingame posėdyje 1982 05 23, *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 54.

²⁸ „Aušros“ redaktoriaus pranešimas 1982 05 23, *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 70.

Kitą Lenkijos lietuvių leidinių dalį sudarė neperiodiniai leidiniai. Lyg ir savotišką atsvarą „Aušrai“ Varšuvoje gyvenantys lietuviai leido „Varsnas“. Pavadinimas bei leidinio pobūdis buvo perimtas iš tarpukariu ėjusio leidinio. Jos pasirodė 1971 m., bet kitais metais leidyba buvo sustabdyta. Matyt, Lenkijos valdžiai atrodė per daug lietuviškas leidinys. Apie leidinio sustabdymą Algirdas Nevulis rašė: „Varsnos – nepriklausomas nuo valdžios leidinys, nes nefinansuojamas²⁹. Jame buvo rašoma apie Lenkijos lietuvių švietimo reikalus, Lietuvos istoriją, nagrinėjamos etnografinės temos, kalbama apie kultūrinę Lenkijos lietuvių darbą. Iš dalies galėtume teigti, kad tai visuomenės, mokslo ir kultūros leidinys. Vienkartinis leidinys „Vingis“, pasirodęs 1973 m. pavasarį, matyt, buvo bandymas tęsti „Varsnų“ tradiciją.

Varšuvos lietuviai studentai leido „Susitikimus“. Jų pasirodė tik keletas numerių, kuriuose buvo spausdinami straipsniai panašiomis kaip „Varsnų“ temomis. Abu šie leidiniai Varšuvoje pasirodė neatsitiktinai. Čia susibūrė galbūt daugiausia Lenkijos lietuvių inteligentijos, kuri buvo savarankiškesnė negu LVKD vadovybė ir orientavosi į Vakarų lietuvių išsiviją. Neatsitiktinai šie leidiniai komunistinių saugumo struktūrų buvo vertinami kaip „turintys šovinistinių nuotaikų“³⁰.

Vienas iš proginių leidinių pasirodė 1970 m. Vroclave, kurio leidybą finansavo miesto kultūros skyrius. Jis buvo skirtas LLR 25-ųjų ir LSSR 30-ies metų minėjimams. Leidinį sudarė trys dalys, iš kurių dvi skirtos „liaudies respublikų pasiekimams“ pabrėžti. Trečioje buvo apžvelgta Vroclavo lietuvių 8 metų kultūrinė veikla. Kiek vėliau pasirodė keli to paties pavadinimo informaciniai biuleteniai (kelių mašinraščio lapų), kuriuose chronologiškai buvo aprašoma minėto skyriaus veikla. Kiti aktyvesni LVKD skyriai (Slupsko, Ščecino) taip pat leido panašius informacinius leidinius (biuletenius).

Lyginant Lenkijos lietuvių ir Lietuvos lenkų spaudą, išryškėja dideli skirtumai leidybos apimties ir galimybių srityje. 1994 m. Lietuvoje buvo leidžiami 13 pavadinimų periodiniai leidiniai lenkų kalba³¹. Daugumai jų lėšas skyrė Lietuvos valstybė. Lenkijoje eina tik vienas valstybės dotuojamas periodinis leidinys lietuvių kalba.

Lenkijos lietuvių kultūriniai ryšiai su Lietuva

Nuolatiniai ryšiai tarp Lenkijoje gyvenančių lietuvių ir okupuotos Lietuvos organizacijų buvo užmezgti 1958 m., kai prasidėjo bendradarbiavimas švietimo srityje. Nuo tada į Lietuvą kasmet atvykdavo lietuviškų mokyklų Lenkijoje lietuvių kalbos ir literatūros mokytojai kelti kvalifikacijos. Tais pačiais metais užmezgti ryšiai tarp

²⁹ A. N e v u l i s, min. veik., p. 75.

³⁰ J. B a n i o n i s, Devintojo dešimtmečio Lenkijos lietuvių politinio gyvenimo bruožai KGB bylos „Tramplinas“ puslapiuose, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1(3), p. 14.

³¹ S. V a i t i c k u s, *Lietuvos lenkai*, Vilnius, 1994, p. 36.

LVKD ir Lietuvos draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugijos. Per šią draugiją Lenkijos lietuvių centrus pasiekdavo knygų siuntos, periodinė spauda, muzikos įrašai bei instrumentai, repertuarai saviveiklos kolektyvams. Būtent šios draugijos iniciatyva į Lietuvą atvykdavo LVKD vadovų delegacijos, saviveiklos kolektyvai, kviečiami Lietuvos kultūros ir meno atstovai į Lenkijos lietuvių renginius.

Kasmet į Lenkiją buvo nusiunčiama knygų už 10 tūkstančių rublių³². Žinoma, ši literatūra Lenkijos lietuviams buvo siunčiama daugiausia propagandos tikslais. Tą faktą patvirtina 1958 m. pradžios Lietuvos draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugijos pirmininko P. Rotomskio pranešimas LKP CK sekretoriui V. Niunkai³³. Jame pabrėžiama siunčiamos literatūros svarba paveikiant ir formuojant „tinkamas“ Lenkijos lietuvių politines pažiūras ir užkertant kelią nacionalistinių idėjų plitimui iš Vakarų. Išeivijos lietuviai ne tik susirašinėjo, domėjosi švietimo, sielovados reikalais, lankydavo Punsko–Seinų krašto lietuvius, bet ir rėmė materialiai (skirdavo pinigų lietuvių studentams, lietuvių kultūros paminklų, esančių Lenkijoje, priežiūrai), siuntė labdaros siuntinius, istorinę bei religinę literatūrą. Todėl Lietuvos partinė vadovybė, norėdama atitraukti Lenkijos lietuvius nuo Vakarų lietuvių, sistemingai siuntė įvairių literatūrą į LVKD skyrius, lankydavosi atitinkamų asmenų delegacijos, kurios domėjosi aktyvesnių lietuvių Lenkijoje „patikimumu“. Panašias funkcijas atliko ir „Tėviškės“ draugija. Jos ilgametis pirmininkas gen. P. Petronis domėjosi įvairiais klausimais, laiškuose polemizavo su aktyviais lietuviais Lenkijoje (pvz., J. Vaina, J. Narkevičiumi), fiksavo jų nuotaikas.

Kaip svarbų dalyką reikia pažymėti, kad pas Lenkijos lietuvius dažniausiai apsilankydavo įvairūs Lietuvos meno kolektyvai bei atskiri atlikėjai. Galima paminėti „Armonikos“ ansamblį. B. Gorbulskio koncerto metu įvyko jungtinis Lenkijos lietuvių „Punios“ bei „Ulbuonėlių“ ansamblių ir Lietuvos dainininkų N. Paltinienės bei E. Ivanausko pasirodymas. Ne kartą lankėsi ir M. Novikas, S. Liupkevičius, N. Tallat-Kelpšaitė, V. Povilionienė, L. Lapkauskaitė.

Žlugus komunistų valdžiai Lenkijoje ir prasidėjus atgimimui Lietuvoje, centrinė problema tapo politinė Lenkijos lietuvių padėtis, nors kultūriniai ryšiai taip pat nenutrūko. Žinoma, politiniai-visuomeniniai Lenkijos lietuvių reikalai glaudžiai susipynę su kultūros ir tautinio identiteto išlaikymo problemomis. Visai naujas dalykas, kad nuo 9-ojo dešimtmečio pabaigos Lenkijos lietuviai po truputį įsitraukia į politinį Lietuvos gyvenimą. 1988 m. spalio 22–23 d. Lenkijos lietuvių delegacija (J. S. Paransevičius, B. Makauskas, A. Nevulis, R. Vitkauskas, A. Skripka, V. Pečiulis) dalyvavo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Steigiamajame suvažiavime³⁴.

³² 1961 m. SSSR–LLR draugijos Lietuvos skyriaus ataskaita, *LVOA*, f. 17629, ap. 1, b. 75, l. 27.

³³ Susirašinėjimas su LSSR CK, LSSR MA ir kitomis organizacijomis spaudos platinimo klausimais 1958 01 05–1958 12 26, *LVOA*, f. 17629, ap. 1, b. 35, l. 1.

³⁴ LVKD Centro valdybos informacinis biuletenis Nr. 5/88, *LII RS*, f. 30, b. 23, l. 64.

Lenkijos lietuviai moraliai ir politiškai rėmė nepriklausomos Lietuvos atkūrimą. Jie kreipėsi į Lenkijos vyriausybę ir prezidentą L. Valensą, prašydami pripažinti atkurtą Lietuvos valstybę, rinko parašus, remiančius nepriklausomybės atkūrimą. Lenkijoje gyvenantys lietuviai po tragiškų 1991 m. sausio įvykių Lietuvoje sausio 15 d. surengė protesto akciją Varšuvoje prie SSSR ir JAV pasiuntinybių, surinko pinigų ir juos pervedė į „Lietuvos gynimo fondą“.

Jų atstovai dalyvavo nepriklausomoje Lietuvoje rengiamuose pasitarimuose, seminaruose, konferencijose, kur neretai buvo svarstoma tautiečių užsienyje padėtis. Jau tada pradėta teikti parama (nors ir nedidelė) kultūros, švietimo reikalams. Vėliau įsteigti fondai (Lenkijos lietuvių fondas, įkurtas 1992 m.), draugijos („Vilnija“, „Draugija užsienio lietuviams remti“, Lietuvos etninės kultūros draugija), kurios rėmė Lenkijos lietuvius. Pasikeitus sąlygoms Rytų Europos valstybėse, gyvenančių lietuvių reikmėmis plačiau susidomėjo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės atstovybė Vilniuje.

Išvados

Straipsnyje nagrinėjama lietuvių Lenkijoje kultūrinė veikla 1956–1997 metais. Lietuvių, gyvenančių Lenkijoje, socialinė ir etninė kultūrinė padėtis yra specifiška, nevienareikšmiškai apibūdintina. Ji skiriasi nuo Vakarų valstybėse gyvenančių lietuvių bendruomenių, taip pat nuo buvusioje SSSR gyvenančių lietuvių padėties daugeliu socialinio gyvenimo parametru. Gyvendami arti Lietuvos, jie užėmė patogesnę padėtį: teoriškai jie gyveno už „geležinės sienos“ ribų. Tačiau neturime pamiršti, kad Lenkija buvo SSSR satelitinio lagerio dalis. Antra vertus, Lenkijos politinis režimas skyrėsi nuo Lietuvos, buvo laisvesnis gyvenimas, dėl to Lenkijos lietuviai galėjo laisviau lankytis Vakaruose, palaikyti ryšius su ten gyvenančiais tautiečiais. Išeitų, kad jie užėmė tarpinę padėtį tarp Vakarų valstybėse veikiančių lietuvių bendruomenių ir Lietuvos SSR. Per juos Vakarų pasiekdavo tikra informacija apie Lietuvos SSR, per juos kai kurios žinios apie išeiviją pasiekdavo Lietuvą.

Lenkijoje komunistinės valdžios politika tautinių mažumų atžvilgiu buvo diskriminacinio turinio, siekianti nutautinti ne lenkų tautybės asmenis. Todėl ir lietuvių kultūrinė veikla buvo reglamentuojama bei varžoma. Tačiau kultūrinis gyvenimas, pasireiškiantis draugijų ir organizacijų kūrimu (nagrinėjamoju laikotarpiu veikė penkios lietuviškos organizacijos), lietuviškų spaudos leidinių („Aušra“, „Varsnos“, „Susiitikimai“ ir kt.) leidimu, stiprino lietuvių savimone, stabdė nutautėjimo procesą.

Lenkijoje vykstant demokratiniam persitvarkymams (1988–1989), lietuvių, kaip ir kitų tautinių mažumų, veikla įgijo kitą pagrindą. Neliko veiklos apribojimų, tačiau finansinės problemos smarkiai veikė kultūrinio gyvenimo aktyvumą. Atkūrus Lietuvos nepriklausomą valstybę, lietuvių padėtis Lenkijoje sutvirtėjo.

Summary

VITALIJA ILGEVIČIŪTĖ

FEATURES OF CULTURAL ACTIVITY IN 1956–1997 OF LITHUANIAN IN POLAND

The article “Features of cultural activity in 1956–1997 of Lithuanians in Poland” represents a discussion of cultural activity of Lithuanians living in the neighbouring Poland. Polish Lithuanians engaged themselves in organization of their cultural activity in as late as the beginning of fifties. The first Lithuanian society was founded in 1957 and was called the Lithuanian Public Cultural Society. It included as its members not only the Lithuanians living in the ethnic Lithuanian territories but also the Lithuanians of largest Polish cities. The Society had 48 departments. Its members took care of Lithuanian cultural monuments in Poland, rendered assistance to Lithuanian schools in Poland, organized amateur and publishing activities.

Political changes created a possibility to restore the old ones or establish new societies. Four Lithuanian organizations were established in 1992–1997: the Lithuanian St. Kazimieras Society, Polish Lithuanians Community, Union of Lithuanian Youth of Poland and Society of Lithuanian Ethnic Culture of Poland. The mentioned organizations focus their attention on fostering ethnic consciousness and preservation of national identity.

The press in native language of Polish Lithuanians appeared in 1960. The newspaper “Aušra” was at the mentioned time the only official publication of Polish Lithuanians which was financially supported and controlled by administration structures. Therefore, it is obvious that its contents had to match the spirit of the Polish United Labour Party ideology. New political conditions changed the content of “Aušra”. Much attention is devoted to position of Lithuanians in Poland, highlighting of various problems, characterization of Polish-Lithuanian relations.

In 1971 there appeared in Warsaw a new magazine “Varsnos” and it was a sort of counterbalance to “Aušra”. As this publication was not financed by the Ministry of Internal Affairs its publishers devoted more attention to national themes. In the next year the publication of “Varsnos” was discontinued. The attempts to resume the publication of the magazine (under the title “Vingis”) failed. In larger cities (Wrocław, Slupsk, Szczecin, etc.) Lithuanians published information bulletins pursuing the purpose to highlight their activities.

The Polish Lithuanians kept relations with the Lithuanian SSR. In the Soviet years (1958–1988) certain institutions of the Lithuanian SSR rendered regular assistance seeking to outweigh the influence of Lithuanian emigration in the West on the Polish Lithuanians. After the restoration of Lithuanian’s selfdependence the relations with the Polish Lithuanians were extended on a different basis. They were conditioned by good neighbourhood relations between two independent states.

Trumpai apie autoreę

Vitalija Ilgevičiūtė (g. 1972 m.) 1997 m. baigė Vilniaus pedagoginį universitetą ir nuo tų pačių metų dirba Lietuvos istorijos instituto Naujausiųjų laikų istorijos skyriuje. Tyrinėja Lenkijos lietuvių bendruomenės istoriją XX a. II pusėje. Nuo 1998 m. yra Lietuvos istorijos instituto ir Kauno Vytauto Didžiojo universiteto doktorantė.